

Uładzimir Padalinski

(Białoruski Uniwersytet Państwowy, Mińsk)

ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW SYSTEMU PARLAMENTARNEGO WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO OSTATNIEGO TRZYDZIESTOLECIA XVI WIEKU W ZBIORACH ROSYJSKIEJ BIBLIOTEKI NARODOWEJ W PETERSBURGU

Podstawą zbiorów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu była Biblioteka Załuskich, wywieziona z Warszawy w końcu XVIII w. Później do jej zbiorów włączono archiwa osobiste rosyjskich naukowców, działaczy społeczno-politycznych i kulturalnych¹. W rezultacie w Petersburgu zgromadzono ogromną ilość materiałów dotyczących historii Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego². Celem artykułu jest przegląd materiałów archiwalnych przechowywanych w Oddziale Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej, dotyczących działalności organów władzy przedstawicielskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej w latach 1569–1600. Najważniejsze z tych materiałów są przechowywane w trzech działach: 293 — Западно-руссские акты, 957 — Собрание польских рукописей i 971 — Собрание автографов П. П. Дубровского. Dokumenty z tych zbiorów odzwierciedlają funkcjonowanie wszystkich poziomów systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego³. Należy pamiętać,

¹ Г. Галенчанка, *Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV–сярэдыны XVII ст.*, Мінск 2008, s. 64–65.

² J. Seredyka, *Źródła do dziejów Polski i Litwy okresu przedrozbiorowego w bibliotekach Wilna i Leningradu*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, Wydział I, Nauk Historyczno-Społecznych, Seria A, Nr 10, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 37–48; H. Grała, *Polskie kolekcje w petersburskich muzeach, bibliotekach i archiwach — zarys historyczny* [w:] *Polska i Petersburg. Zbiór esejów*, red. D. Konstantynowa, Kraków 2016, s. 345–381; zob. T. H. Копреева, *Обзор польских рукописей Государственной Публичной Библиотеки (Собрание П. П. Дубровского)* [w:] *Труды Государственной публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина*, т. 5 (8), Ленинград 1958, s. 137–165. Więcej informacji na temat fondów i materiałów Oddziału Rękopisów, zob. na jego stronie internetowej: <http://nlr.ru/manuscripts/> <dostęp: 2018-07-18>.

³ O strukturze i funkcjonowaniu systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w., zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.

że w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej przechowywana jest duża część spuścizny epistolarnej Radziwiłłów z drugiej połowy XVI — początku XVII w., która nadal wymaga szczegółowych badań.

Decyzję o zwołaniu sejmku walnego Rzeczypospolitej podejmował król polski i zarazem wielki książę litewski, po radzie ze swym najbliższym otoczeniem. Król określał również problematykę pracy sejmowej. Kancelarie koronna i litewska miały następnie poinformować o zwołaniu sejmku cały naród polityczny Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kancelaria litewska musiała przygotować i w odpowiednim terminie wysłać ogromną liczbę rozmaitych pism do wszystkich województw i powiatów Wielkiego Księstwa⁴. W zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu znajduje się w miarę reprezentatywny zbiór takich materiałów, w szczególności odnoszących się do zwołania sejmku 1572 r. Przede wszystkim zachowały się „hramoty” (listy) króla i wielkiego księcia Zygmunta Augusta, pisane 1 X 1571 r. z Warszawy, do Panów Rady i wszystkich stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także do obywateli powiatów ludzkiego i wilkomierskiego, informujące o terminie i miejscu odbywania sejmku walnego i sejmików przedsejmowych⁵. Kancelaria wysyłała pisma oddzielnie do senatorów (*листы зашитые*), jak również do innych urzędników ziemskich i nadwornych, marszałków hospodarskich i przedstawicieli elit powiatowych (*листы отъвороны*) z zaproszeniem do wzięcia udziału w pracach sejmików i sejmku. Listy sejmowe do senatorów mogą być ważnym źródłem do badania praktyki organizowania i prowadzenia sejmików przedsejmowych w Wielkim Księstwie Litewskim. Na przykład, król i wielki książę Stefan Batory w liście do biskupa wileńskiego i administratora Inflant Jerzego Radziwiłła zaznaczył, że decyzja o zwołaniu sejmku walnego w 1585 r. powstała na konwokacji senatu w Lublinie. W liście tym były określone daty rozpoczęcia pracy sejmików powiatowych, sejmiku głównego Wielkiego Księstwa w Wołkowysku oraz sejmku walnego w Warszawie. Stefan Batory informował, że na sejmikach będą rozpatrywane „долегълости и потребы земские”, a zwłaszcza kwestia poprawy Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ponadto król zwrócił się do biskupa wileńskiego z prośbą o przeprowadzenie na sejmiku w Wilnie wyboru na posłów „людей зацных, бачных и ростропных, з моцю незамероною”⁶. W Oddziale Rękopisów można znaleźć listy wysłane z Warszawy jesienią 1571 r. do marszałka hospodarskiego kniazia Łukasza Świrskiego, marszałka hospodarskiego, koniuszego i podkoniuszego wileńskiego Jana Wołczka (Wołczkowicza)⁷

⁴ Zob. И. Лаппо, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский совет и его сеймик*, Юрьев 1911, приложения, с. 1–42. W styczniu 1590 r. kanclerz Lew Sapieha pisał, że w przededniu sejmików powiatowych kancelaria Wielkiego Księstwa Litewskiego powinna przygotować instrukcje królewskie, listy sejmowe i inne dokumenty w łącznej liczbie około tysiąca stron. *Archiwum Domu Sapiechów wydane staraniem rodziny*, wyd. A. Prochaska, t. 1: *Listy z lat 1585–1606*, Lwów 1892, s. 52.

⁵ Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге (dalej: РНБ), ф. 293, Западно-русские акты, № 249, № 251, № 255.

⁶ РНБ, ф. 293, № 300, л. 1–2об. List ten był wystawiony w Grodnie, 23 X 1584 r. W inwentarzu podano błędną datę jego sporządzenia — 23 XI 1584 r.

⁷ Zob. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 11: *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik, 1994, s. 93; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa*

i miecznika litewskiego Szczęsnego Sirucia⁸. W bibliotece przechowywane są również listy do starostów powiatowych, zobowiązanych do zwołania sejmiku i poinformowania miejscowej szlachty o terminie rozpoczęcia jego pracy. Tak więc, zachowały się takie listy do wojewody wileńskiego, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, starosty lidzkiego i oszmiańskiego Mikołaja Radziwiłła „Rudego” oraz do kasztelana witebskiego, starosty wilkomierskiego Pawła Paca, pisane w październiku 1571 r.⁹

Do każdego sejmiku przedsejmowego musiał przybywać specjalny wysłannik, reprezentujący stanowisko króla w kwestiach przedstawionych do rozpatrzenia przyszłemu sejmowi. Taki wysłannik otrzymywał z kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego specjalny list, w którym oficjalnie polecano sprawowanie funkcji posła królewskiego na sejmiku powiatowym. Rosyjska Biblioteka Narodowa posiada dwa listy wydane przed sejmem walnym 1572 r., powołujące pisarza ziemskiego lidzkiego Jana Sirucia na królewskiego posła na sejmik powiatu lidzkiego oraz pisarza ziemskiego wilkomierskiego Stanisława Szolkowskiego (Szołkowskiego) na wysłannika królewskiego na sejmik powiatu wilkomierskiego¹⁰. Najważniejszym dokumentem, który kancelaria wysyłała do sejmików powiatowych, była gospodarska instrukcja przedsejmowa (*наука*). Poseł królewski ogłaszał jej treść sejmikującej szlachcie. W instrukcji król i wielki książę przedstawiał do rozpatrzenia szlachcie najbardziej aktualne zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej. Król przedstawiał również swoje stanowisko w tych sprawach, a czasami sugerował sposoby ich rozwiązywania. Naszym zdaniem, instrukcje gospodarskie były jednym z głównych instrumentów wpływu dworu królewskiego na opinię publiczną Wielkiego Księstwa Litewskiego w przededniu sejmów walnych Rzeczypospolitej. W Petersburgu są przechowywane wspomniane już „nauki” wydane 1 X 1571 r. w Warszawie posłom gospodarskim Janowi Siruciowi i Stanisławowi Szolkowskiemu na sejmiki przedsejmowe powiatów lidzkiego i wilkomierskiego¹¹. W Oddziale Rękopisów przechowywana jest również „hramota” Stefana Batorego z 6 VII 1576 r. w sprawie zwołania sejmiku walnego Rzeczypospolitej we wrześniu tego roku w Toruniu, skierowana do wojewody połockiego Mikołaja Dorohostajskiego, kasztelana połockiego Jerzego Zenowicza oraz wszystkich obywateli województwa połockiego¹². Dokument ten zawiera ważną informację na temat walki politycznej toczonej w 1576 r. wokół kwestii uznania Stefana Batorego przez szlachtę Wielkiego Księstwa za króla

Litewskiego. Spisy, t. 1: *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 118.

⁸ РНБ, ф. 293, № 250, № 253, № 256.

⁹ РНБ, ф. 293, № 257, № 258, № 260. Zob. też: R. Jaworski, *Nieznana korespondencja króla Zygmunta Augusta z Mikołajem Radziwiłłem Rudym i Ostafim Wołłowiczem z lat 1550–1571 ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 41, 2003, s. 106.

¹⁰ РНБ, ф. 293, № 259, № 261.

¹¹ РНБ, ф. 293, № 252, л. 1–8 (do powiatu lidzkiego); № 254, л. 1–6 (do powiatu wilkomierskiego). Podobne instrukcje, jednak bez podania nazwiska posłów i powiatów, do których zostały skierowane, opublikowano drukiem, zob. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*, т. 2: 1599–1637, Санктпетербургъ 1865, с. 168–175; И. Лаппо, *Великое княжество Литовское*, приложения, с. 1–13.

¹² РНБ, ф. 293, № 275, л. 1–2об.

polskiego i wielkiego księcia litewskiego, jak również na temat działań nowego króla, aby zapewnić ochronę Wielkiego Księstwa Litewskiego przed ewentualną agresją ze strony Moskwy. Przedstawione powyżej dokumenty wyraźnie ilustrują działania kancelarii w sprawie organizacji sejmików przedsejmowych w powiatach i województwach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Należy także zauważyć, że na pozycję zebranej na sejmikach szlachty mogli wpływać lokalni wyżsi urzędnicy, szczególnie senatorowie. Jeśli urzędnicy ci z jakiegoś powodu byli nieobecni na posiedzeniach, mogli pisemnie zwracać się do sejmiku w sprawach publicznych i prywatnych. Senatorowie, zwłaszcza rojaliści, musieli przy tym brać pod uwagę zarówno interesy królewskie, jak i potrzeby Wielkiego Księstwa Litewskiego, czego przykładem może być napisany w Słucku 20 XII 1596 r. list kasztelana wileńskiego Hieronima Chodkiewicza do sejmiku powiatu wileńskiego przed sejmem walnym Rzeczypospolitej 1597 r.¹³ Z jednej strony Chodkiewicz poparł w nim pomysł króla o uchwaleniu podatków dla organizacji obrony przed Turcją, z drugiej zaś opowiadał się za nadaniem urzędów biskupa wileńskiego i hetmana polnego „osobam godnym narodu nasze[go] Litew[skiego] wedle Praw naszych”¹⁴, co było wyraźnie sprzeczne z planami Zygmunta Wazy, który chciał nominować na biskupa wileńskiego Polaka, Bernarda Maciejowskiego¹⁵. Listy w swoich prywatnych sprawach na sejmiki przedsejmowe wysyłali także przedstawiciele szlachty powiatowej, jak na przykład podwojewodzi nowogródzki Mikołaj Jeśman, który zwracał się do sejmiku powiatu trockiego w styczniu 1589 r.¹⁶

Na sejmiku przedsejmowym szlachta wybierała posłów na sejm walny Rzeczypospolitej i przygotowywała dla nich instrukcję. Instrukcje poselskie mają znaczną wartość naukową, gdyż — naszym zdaniem — najdobitniej odzwierciedlają opinię publiczną w środowisku szlacheckim. Na sejmikach, jako lokalnych centrach życia społecznego, szlachta omawiała aktualne wydarzenia i inicjatywy królewskie oraz formułowała wobec nich swoje postawy. Ponadto analiza instrukcji poselskich ujawnia informację o składzie osobowym elity powiatowej (w tym przedstawicielstwa sejmowego), jej kultury politycznej i prawnej. Pragniemy podkreślić, że w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej znajduje się najwcześniejsza znana obecnie instrukcja poselska z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dokładniej, zachował się projekt instrukcji (Puncta Sejmowe) danej posłom powiatu wileńskiego na sejm walny Rzeczypospolitej 1570 r. z odręcznymi poprawkami i komentarzami wojewody wileńskiego, kanclerza Mikołaja Radziwiłła „Rudego”¹⁷. Zbiory biblioteki zawierają również instrukcję dla posłów powiatu

¹³ РНБ, ф. 971, Собрание автографов П. П. Дубровского, авт. 125, л. 53–54об.

¹⁴ Tamże, k. 53v.

¹⁵ Szczegółowo na temat konfliktu, zob. И. Лаппо, *Люблинская уния и третий Литовский статут* [w:] *Журнал Министерства народного просвещения*, 1917, № 5, с. 89–150; J. Rzońca, *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990, s. 67–82. Nieco inne spojrzenie na istotę zatargu, zob. W. Pawlikowska-Butterwick, ‘Lithuanians’, ‘Foreigners’ and Ecclesiastical Office: Law and Practice in the Sixteenth-Century Grand Duchy Of Lithuania, „The Journal of Ecclesiastical History”, vol. 68, No. 2, April 2017, p. 285–305.

¹⁶ РНБ, ф. 971, авт. 125, л. 49–50; zob. A. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 98, 116–117.

¹⁷ РНБ, ф. 971, авт. 152, л. 60–63об. Druk, zob. H. Lulewicz, *Najstarsza znana instrukcja sejmikowa z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sejmik wileński przed sejmem warszawskim*

grodzieńskiego na następny sejm Rzeczypospolitej, który odbył się w Warszawie wiosną 1572 r.¹⁸ Została ona ułożona w grudniu 1571 r. w Somiliszkach na wspólnym sejmiku przedsejmowym wszystkich powiatów województwa trockiego. Nawiasem mówiąc, o przebiegu posiedzeń tego sejmiku szczegółowo opowiedziano w liście kasztelana trockiego, podkanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Ostafiego Wołłowicza do Zygmunta Augusta, pisanego bezpośrednio w Somiliszkach¹⁹. Zarówno instrukcja, jak i list Wołłowicza dostarczają ważnych informacji dla badań nad kulturą polityczną ówczesnej szlachty białoruskiej i litewskiej. Ponadto, w Oddziale Rękopisów są dostępne instrukcje poselskie i uchwały zatwierdzone w grudniu 1600 r. na sejmikach przedsejmowych powiatów wilkomierskiego, brasławskiego, nowogródzkiego oraz mińskiego²⁰. Na przykład instrukcja dana posłom powiatu mińskiego (posędek ziemski miński Krzysztof Słuszka i Wasyl Bołharyn) zawiera szczegółowe wytyczne, poświęcone udoskonaleniu pracy sejmowej, zwłaszcza porządku przyjmowania konstytucji sejmowych, wprowadzenia kwarty w Wielkim Księstwie Litewskim oraz prowadzenia wojny ze Szwecją w Inflantach²¹. Dodajmy że w bibliotece są przechowywane instrukcje poselskie z powiatów wilkomierskiego, upickiego, orszańskiego i z województwa mścisławskiego, które w inwentarzu działu 971 są datowane na rok 1587, ale z treści tych instrukcji wynika, że powstały one najprawdopodobniej podczas bezkrólewia 1632 r.²²

Na mocy artykułów henrykowskich w Wielkim Księstwie Litewskim powstał sejmik główny, który był zwoływany na dwa tygodnie przed rozpoczęciem sejmiku walnego Rzeczypospolitej²³. Na sejmik główny mieli przybywać senatorowie i po-

1570 roku [w:] *Studia Historyczno-Prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Serejdyce w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 171–180.

¹⁸ РНБ, ф. 971, авт. 133, л. 64–67об. Zob. Т. Копреева, *Обзор*, с. 146. Друк, zob. А. Радаман, *Інструкцыі шляхты Гарадзенскага павета паслан на Варшаўскі сойм 1572 г. з агульнаваяводскага сойма Трокскага ваяводства, які адбываўся ў Самілішках 9 снежня 1571 г.* [w:] *Гарадзенскі палімпсест-2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XX ст.*, рэд. А. Смаленчук, Н. Сліж, Гародня 2009, с. 246–251.

¹⁹ РНБ, ф. 971, авт. 133, л. 68–71об. Wołłowicz donosił, że dla wszystkich powiatów województwa były napisane identyczne instrukcje poselskie, na wzór instrukcji danej posłom sejmowym z powiatu trockiego.

²⁰ РНБ, ф. 971, авт. 126, л. 1–2об.; авт. 130, л. 29–31; авт. 133, л. 1–1об., 121–124об. Uchwałę sejmiku powiatu brasławskiego opublikował А. Радаман, *Соімкавая ўхвала шляхты Браслаўскага павета ад 19 снежня 1600 года ў кантэксце вайны Рэчы Паспалітай абодвух народаў са Швецыяй (1600–1629 гг.)* [w:] *Браслаўскія чытанні: Матэрыялы VI-й навукова-краязнаўчай канферэнцыі прысвечанай 150-й гадавіне з дня нараджэння браслаўскага лекара, грамадскага дзеяча Станіслава Нарбута (1853–1926) 7–8 мая 2003 года*, Браслаў 2003, s. 80–88.

²¹ РНБ, ф. 971, авт. 130, л. 29–30об.

²² РНБ, ф. 971, авт. 131 (№ 3, №16), 133 (№ 38, №47). W inwentarzu instrukcja powiatu wilkomierskiego została błędnie nazwana instrukcją powiatu wołkowyskiego.

²³ Sejmik główny Wielkiego Księstwa Litewskiego był utworzony na wzór sejmików wielkopolskiego i małopolskiego. Zwoływano go od 1576 r., po zaprzysiężeniu artykułów henrykowskich przez Stefana Batorego. Posiedzenia sejmiku początkowo odbywały się w Wołkowysku, ale na mocy III Statutu Litewskiego z 1588 r. zostały przeniesione do Słonima. *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент.*, рэдкалегія І. П. Шамякін і інш., Мінск 1989, с. 117 (rozdział III, artykuł 5); *Volumina Constitutionum*,

słowie ziemscy Wielkiego Księstwa w celu prowadzenia dodatkowych konsultacji i uzgodnienia swych stanowisk na temat najważniejszych problemów przedkła-
danych do rozpatrzenia przez sejm walny. W zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Na-
rodowej jest dostępny projekt instrukcji dla całej delegacji Wielkiego Księstwa
Litewskiego, przygotowany na sejmiku głównym w marcu 1596 r.²⁴ Dokument
przedstawia szeroki zakres zagadnień państwowych i lokalnych, aktualnych
wówczas dla szlachty ze wszystkich części Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W Oddziale Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej pozostało niewiele
materiałów archiwalnych dotyczących pracy sejmiku walnego Rzeczypospolitej
z końca XVI w. Istotne znaczenie dla badania systemu parlamentarnego mają
kopie dwóch protestacji, wystawionych przez część posłów ziemskich na sejmie
1596 r.²⁵ Protestacje te są ważnym źródłem do badania konfliktów politycznych,
zwłaszcza dotyczących kwestii religijnych, które były omawiane na tym sejmie.
Zawierają one dane o składzie osobowym reprezentacji sejmowej Korony i Wiel-
kiego Księstwa. Cenną i — co najważniejsze — nieformalną informację zawiera
prywatna korespondencja magnatów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kasztel-
lan trocki Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” w liście datowanym w Mirze
17 IV 1587 r. szczegółowo przedstawił wojewodzie wileńskiemu Krzysztofowi Ra-
dziwiłłowi „Piorunowi” wydarzenia sejmiku konwokacyjnego w lutym — marcu
1587 r., oceniając ponadto postawy narodu politycznego Wielkiego Księstwa wo-
bec różnych pretendentów do władz Rzeczypospolitej²⁶. Z kolei 12 III 1598 r. „Pio-
run” informował z Warszawy Radziwiłła „Sierotkę” (w tym czasie już wojewodę
trockiego) o początkowej fazie pracy sejmiku walnego 1598 r.²⁷ Ten list wojewo-
dy wileńskiego zawiera ważne szczegóły na temat stosunków dyplomatycznych
Rzeczypospolitej z Moskwą. Ponadto w bibliotece przechowywany jest „Sposób
Praw Trybunalskich”, to jest ustawa przyjęta na sejmie walnym Rzeczypospoli-
tej w 1581 r., która wprowadziła w życie i regulowała procedurę pracy najwyż-
szej apelacyjnej instytucji sądowej Wielkiego Księstwa Litewskiego — Trybunału
Głównego²⁸.

t. 2: (1550–1609), vol. 1: (1550–1585), do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 328, 357, 368; zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 152–166.

²⁴ PHB, ф. 957, Pol. F. IV, № 130, л. 204–208. Druk, zob. *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, *Okresy panowań królów elekcyjnych, XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, s. 118–123.

²⁵ PHB, ф. 971, авт. 158, л. 50б.–9. O dyskusji wokół kwestii religijnych na sejmie 1596 r., zob. L. Jarmański, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992, s. 144–153.

²⁶ PHB, ф. 971, авт. 125, л. 39–41. W Oddziale Rękopisów przechowywany jest również list kasztelana trockiego, kanclerza O. Wołowicza do Panów Rady Wielkiego Księstwa Litewskiego, dotyczący sytuacji w Koronie Polskiej i Wielkim Księstwie Litewskim w przededniu sejmiku elekcyjnego 1573 r. PHB, ф. 971, авт. 125, л. 47–480б. List został napisany w Brześciu 16 III 1573 r. W inwentarzu datowany błędnie na 16 III 1587 r.

²⁷ PHB, ф. 971, авт. 234, № 157, л. 1–20б. Zob. T. Копреева, *Обзор*, c. 157.

²⁸ PHB, ф. 971, авт. 124, л. 56–670б. Zob. T. Копреева, *Обзор*, s. 145. Uchwała wprowadzająca w życie Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego powstała w języku starobiałoruskim. H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy (Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588)*, Warszawa 2002, s. 331; *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 1, s. 452. W oddziale rękopisów znajduje się wersja w języku polskim. Szczegółowo o Trybunale Wielkiego Księstwa

Od końca XVI do schyłku XVII stulecia w Wielkim Księstwie Litewskim istniała odrębna instytucja przedstawicielska — Zjazd Główny (konwokacja wileńska)²⁹. Zjazd był nadzwyczajnym organem władzy ustawodawczej, zwoływanym z reguły w czasie wojny lub konfliktu politycznego. Uchwały zjazdów odzwierciedlają najbardziej istotne dla szlachty białoruskiej i litewskiej kwestie polityki wewnętrznej i zagranicznej. Na przykład, w uchwale przyjętej na zjeździe głównym 7 VIII 1593 r. w Wilnie³⁰, szczegółowo regulowano procedurę pobierania podatków i ponoszenia nakładów pieniężnych na obronę państwa przed najazdem Tatarów krymskich, rozpatrywano problemy postępowania sądowego oraz wykupu zastawionych dóbr królewskich, omawiano petycje osobiste. Dla szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zjazd główny był środkiem ochrony jej partykularnych interesów w ramach wspólnej Rzeczypospolitej. Uchwała z 1593 r. wyraźnie pokazuje skonsolidowaną pozycję litewskiego narodu politycznego³¹ w konflikcie wokół królewskiej nominacji Polaka na urząd biskupa wileńskiego³².

W Petersburgu przechowywane są również dokumenty, które dostarczają wielu informacji na temat rozkładu sił politycznych w Wielkim Księstwie Litewskim podczas bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego. Materiały te pozwalają na badanie pozycji i działalności politycznej tej części narodu politycznego Wielkiego Księstwa, która po rozdwojonej elekcji 1587 r. poparła kandydaturę królewicza szwedzkiego Zygmunta Wazy. Ośrodkiem tego ugrupowania politycznego był Brześć, jego liderem zaś był kasztelan wileński kanclerz Ostafi Wołłowicz. Pozostała część aktywnej w życiu politycznym szlachty była skupiona wokół Wilna i wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”³³. W Oddziale Rękopisów zachował się wypis z ksiąg sądu grodzkiego brzeskiego z dnia 2 IX 1587 r., zawierający uchwałę Panów Rady i posłów ziemskich, którą 26 VIII 1587 r. rozesłano z Warszawy do powiatów Wielkiego Księstwa³⁴. Uchwała odzwierciedla stanowisko delegacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie sejmu elekcyjnego Rzeczypospolitej, podaje swego rodzaju „litewskie” spojrzenie na przyczyny

Litewskiego, zob. М. Ясинский, *Главный Литовский Трибунал, его происхождение, организация и компетенция*, Киев 1901; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. Spis, red. A. Rachuba, Warszawa 2007; *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai (1583–1655)*, parengė V. Raudeliūnas, A. Baliulis, Vilnius 1988.

²⁹ Szczegółowo o zjeździe głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego, zob. У. Падалінскі, *Галоўны з’езд Вялікага Княства Літоўскага: генезіс, функцыі, гістарычнае развіццё*, „Беларускі Гістарычны Часопіс”, № 1, 2015, с. 13–23; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 243–287.

³⁰ РНБ, ф. 957, № 130, л. 33–39об. Druk, zob. *Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией*, т. 8: *Акты виленского городского суда*, Вильна 1874, с. 323–330; *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, т. 2, s. 104–114.

³¹ Termin „litewski naród polityczny” używamy w znaczeniu państwowym, a nie etnicznym. Oznacza on część szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego, która aktywnie korzystała z praw do udziału w życiu politycznym.

³² РНБ, ф. 957, № 130, л. 36об.–37, 39–39об.

³³ O walce politycznej w Wielkim Księstwie Litewskim podczas trzeciego bezkrólewia, zob. H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy*, s. 354–420.

³⁴ РНБ, ф. 971, авт. 127, л. 3–5. Uchwała napisana w języku starobiałoruskim; różni się w treści od uniwersału, wydanego tego samego dnia w języku polskim w imieniu „rady i rycerstwa obojga narodu Korony Polskiej i WKsL”, zob. *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, т. 1, *Okresy bezkrólewia*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006, s. 263–266.

rozłamu elekcji i wyboru jednocześnie dwóch pretendentów do władzy oraz określiła dalszą drogę działalności politycznej w zaistniałej sytuacji.

Rozłam nastąpił jednak również wśród szlachty Wielkiego Księstwa. W szczególności szlachta powiatu brzeskiego zignorowała zjazd zwołany na początku października 1587 r. w Wilnie, a już 2 października wybrała swoich posłów na sejm koronacyjny Zygmunta Wazy. Byli nimi: sędzia ziemski brzeski Adam Pocięj, podkomorzy brzeski Mikołaj Pac, sekretarz królewski Jakub Krzesimski, dworzanin królewski książę Jan Szujski, instygator litewski Malcher Kamiński oraz Adam Krzyczewski³⁵. Postanowienie zjazdu brzeskiego podpisali i zatwierdzili swoimi pieczęciami kasztelan wileński Ostafij Wołowicz, wojewodowie — brzeski Gabriel Hornostaj i miński Mikołaj Sapieha, kasztelan brzeski Krzysztof Zenowicz oraz liczni przedstawiciele szlachty. Pod koniec października 1587 r. w Brześciu odbył się kolejny zjazd litewskich zwolenników Zygmunta Wazy. Jego uczestnicy wysłali list do przedstawicieli środowiska wileńskiego, w którym w szczegółach wyjaśnili powody, dla których wsparli królewicza szwedzkiego, występując zarazem z własną taktyką działania w warunkach politycznego kryzysu³⁶. Chociaż środowisko brzeskie było sceptycznie nastawione do idei organizacji nowego zjazdu Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie w listopadzie 1587 r., wysłało nań swoich posłów pod przewodnictwem kasztelana brzeskiego Krzysztofa Zenowicza. Instrukcja udzielona temu poselstwu, której projekt jest przechowywany w Petersburgu³⁷, odzwierciedla pozycję brzeskiego ugrupowania politycznego w stosunku do podwójnej elekcji i wydarzeń, które toczyły się wówczas w Wielkim Księstwie Litewskim i w całej Rzeczypospolitej. Ze zjazdu w Brześciu 31 X 1587 r. również został wysłany specjalny list do Zygmunta Wazy³⁸. Z jego treści wynika, że wówczas — pomimo różnych poglądów na temat kandydatury przysłego króla i wielkiego księcia — litewski naród polityczny na pierwszym miejscu stawiał obronę praw i wolności Wielkiego Księstwa.

Należy również dodać, że na zjeździe, który odbył się w Wilnie w dniach 8–20 XI 1587 r., przewagę mieli zwolennicy wojewody wileńskiego K. Radziwiłła „Pioruna”³⁹. Jednak na marszałka koła poselskiego został wybrany blisko związany z Wołowiczem miecznik litewski Dymitr Chalecki. W Rosyjskiej Bibliotece Narodowej przechowywany jest własnoręczny list Chaleckiego do Wołowicza, napisany w Wilnie 17 XI 1587 r.⁴⁰ Ten interesujący dokument pokazuje wykorzystanie na zjeździe przez przeciwników Zygmunta Wazy całkowicie

³⁵ Zjazd zwrócił szczególną uwagę na prywatne sprawy wojewody brzeskiego G. Hornostaja. PHB, ф. 971, авт. 127, л. 1–2; zob. H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy*, s. 393. W końcu września 1587 r. władzę Zygmunta Wazy uznała szlachta starostwa żmudzkiego. Archiwum Główne Aktów Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, sygn. 196, s. 1–8.

³⁶ Biblioteka ma kopię tego listu, zob. PHB, ф. 957, № 130, л. 222–225об.

³⁷ PHB, ф. 957, № 130, л. 213–214об. Szlachecką część poselstwa reprezentowali sędzia ziemski brzeski Adam Pocięj i pisarz ziemski brzeski Fedor Pocięj. PHB, ф. 957, № 130, л. 11об.; zob. H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy*, s. 399–400.

³⁸ W Oddziale Rękopisów przechowywana jego kopia, zob. PHB, ф. 957, № 130, л. 11–12об.

³⁹ Materiały związane z pracą tego zjazdu, zob. *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 277–302.

⁴⁰ PHB, ф. 957, № 130, л. 227–228об. O działalności politycznej Chaleckiego, zob. У. Падалінскі, *Дзмітры Халецкі, падскарбі земскі Вялікага княства Літоўскага: ад „служы” да „прыяцеля”* [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання*

nieparlamentarnych form walki politycznej. Chalecki informował Wołłowicza, że na stanowisku marszałka poselskiego „doszicz tam fukow, grozb ucziertpieł”⁴¹.

Źródła z Oddziału Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej otwierają szerokie możliwości badania wszystkich poziomów systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zbiory te zawierają materiały, które odzwierciedlają praktykę funkcjonowania sejmików powiatowych (przede wszystkim przedsejmowych), zjazdu głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, sejmu walnego Rzeczypospolitej. W Petersburgu zgromadzono ważne dokumenty dotyczące historii trzeciego bezkrólewia w Rzeczypospolitej. Są to źródła, które w szczególności pozwalają dokładniej przeanalizować walkę polityczną w Wielkim Księstwie Litewskim po podwójnej elekcji 1587 r. Jesteśmy przekonani, że dalsze prace w celu wyszukiwania i odkrywania materiałów źródłowych, które są przechowywane w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej, umożliwią pogłębienie wiedzy o rozwoju i funkcjonowaniu systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w ramach Rzeczypospolitej.

Uładzimir Padalinski, Source materials for history of parliamentary system of Grand Duchy of Lithuania in last three decades of 16th century in the collection of National Library of Russia in St. Petersburg

Summary

The objective of the article was to present a review of archival materials preserved in the fonds of the Manuscripts Section of National Library of Russia in St. Petersburg, pertaining to activity of institutions constituting the representative power system in the Grand Duchy of Lithuania as well as the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1569–1600. These sources open broad possibilities for researching all levels of the Grand Duchy's parliamentary system. Fonds of National Library of Russia in St. Petersburg contain materials, which reflect the practice of operation of powiat dietines (mostly pre-Sejm), general assembly of the Grand Duchy of Lithuania as well as the Grand Sejm of the Commonwealth. Important documents were preserved in St. Petersburg, pertaining to third interregnum in the Commonwealth, in particular sources, which allow a more detailed analysis of political struggle in the Grand Duchy of Lithuania after the double election of 1587.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, parlamentaryzm, polonika, Rosyjska Biblioteka Narodowa w Petersburgu

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, parliamentarianism, polonica, National Library of Russia in St. Petersburg

Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях, навук. рэд. Сцяпан Сокал, Андрэй Янушкевіч, Мінск 2008, s. 127–151.

⁴¹ РНБ, ф. 957, № 130, л. 227.